

УДК 347.43

ПРОЩЕННЯ БОРГУ ЗА СОЛІДАРНИМИ ДОГОВІРНИМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ

Сибіга С.Е., здобувач
кафедри цивільного права № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу прощення боргу як підстави припинення солідарних договірних зобов'язань. Аналізуються особливості та наслідки прощення боргу за активними та пасивними солідарними договірними зобов'язаннями за чинним цивільним законодавством України та законодавством зарубіжних держав.

Ключові слова: прощення боргу, припинення договірних зобов'язань, солідарне зобов'язання, активне солідарне зобов'язання, пасивне солідарне зобов'язання.

Статья посвящена анализу прощения долга как основания прекращения солидарных договорных обязательств. Анализируются особенности и последствия прощения долга по активным и пассивным солидарным договорным обязательствам по действующему гражданскому законодательству Украины и законодательству зарубежных стран.

Ключевые слова: прощение долга, прекращение договорного обязательства, солидарное обязательство, активное солидарное обязательство, пассивное солидарное обязательство.

Sybiha S.E. THE DEBT FORGIVENESS IN SOLIDARY CONTRACT OBLIGATIONS

The article is devoted to the analysis of debt forgiveness as a ground of extinction of solidary contract obligations. The features and effects of debt forgiveness in active and passive solidary contract obligations are analyzed according to current Ukrainian civil law and civil law of foreign countries.

Key words: debt forgiveness, extinction of contract obligation, solidary obligation, active solidary obligation, passive solidary obligation.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 605 ЦК зобов'язання припиняється внаслідок звільнення (прощення боргу) кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора. Через лаконічність та недосконалість подібного правового регулювання прощення боргу як підстави припинення договірних зобов'язань наразі дискусійними залишаються питання щодо правової природи прощення боргу як правочину, можливості тлумачення його як різновиду дарування, його оплатності чи безоплатності тощо. Одним із проблемних питань, що виникають на практиці, є прощення боргу за солідарними договірними зобов'язаннями. Варто зазначити, що в Україні відсутнє спеціальне правове регулювання зазначеного питання, а, отже, вбачається за доцільне розглянути досвід зарубіжних держав у цьому контексті з метою вироблення подальших рекомендацій для вітчизняної правозастосовної практики.

Ступінь розробленості проблеми. Питанню прощення боргу як підстави припинення договірних зобов'язань майже не приділяється увага на сторінках вітчизняної літератури. Окремим аспектам прощення боргу приділялася увага у поодиноких працях таких вчених, як А.В. Коструба, М.І. Панченко, О.І. Міхно, Ф.А. Шимко та ін. Питань припинення договірних зобов'язань взагалі та прощення боргу зокрема торкався у своїх роботах Д.В. Трут. Проте належному дослідженню особливостей та наслідків прощення боргу за активними та пасивними договірними солідарними зобов'язаннями досі не було приділено належної уваги на сторінках вітчизняної наукової літератури.

Мета статті – з'ясувати особливості та наслідки прощення боргу як підстави припинення активних та пасивних договірних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 541 ЦК України солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання. Солідарне зобов'язання відноситься до зобов'язань із множинністю осіб, які залежно від сторони, на боці якої присутня множинність, класично у літературі поділяються на активні, пасивні та змішані [1, с. 69–70; 2, с. 17–18]. У солідарному активному зобов'язанні кожен з кредиторів вправі вимагати від боржника виконання в повному обсязі. У солідарному пасивному зобов'язанні кредитор вправі вимагати виконання в повному обсязі від будь-кого з боржників. Він може пред'явити вимогу про виконання і до всіх боржників одночасно або до одного з них у будь-якій частині боргу. Солідарне змішане зобов'язання поєднує в собі риси перших двох, оскільки в ньому кожен з кредиторів вправі вимагати виконання в повному обсязі від кожного з боржників [3, с. 169–170]. Таким чином, варто розрізняти випадки прощення боргу за солідарними активними, солідарними пасивними та солідарними змішаними зобов'язаннями.

Прощення боргу за солідарними активними зобов'язаннями матиме місце у випадках, коли всі солідарні кредитори здійснюють прощення боргу за договірним зобов'язанням, або коли зазначені дії вчиняються лише деякими із них, а боржник погоджується із прощенням боргу. У першому випадку зобов'язання припиняється у повному обсязі у зв'язку зі звільненням кредиторами борж-

ника від його обов'язків (прощення боргу). Що стосується другого випадку, то виникає питання про те, чи поширюються наслідки прощення боргу одним або декількома із солідарних кредиторів на інших кредиторів, інакше кажучи, чи припиняється договірне зобов'язання в повному обсязі у випадку прощення боргу лише одним із солідарних кредиторів?

Чинне законодавство не надає відповіді на зазначене питання. На наш погляд, у даному випадку, перш за все, слід виходити із природи вимог солідарних кредиторів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 542 ЦК України у разі солідарної вимоги кредиторів (солідарних кредиторів) кожний із кредиторів має право пред'явити боржникові вимогу у повному обсязі. З цього випливає, що кожен із солідарних кредиторів уповноважений діяти від імені всіх інших кредиторів щодо пред'явлення вимоги боржнику. Поряд із цим варто погодитися із думкою І.Б. Новицького про те, що солідарність кредиторів передбачає, що кожен з кредиторів має право розпорядитися всім зобов'язанням, однак виключно діючи в інтересах загальних; ніхто не уповноважував (одного з кредиторів – О.М.) на такі дії, які шкодять іншим кредиторам. Тому якщо один з кредиторів здійснює прощення боргу боржнику, то цей акт має дію лише щодо даного кредитора, однак не припиняє прав інших солідарних кредиторів [4, с. 219]. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 542 ЦК України боржник не має права висувати проти вимоги одного із солідарних кредиторів заперечення, що ґрунтуються на таких відносинах боржника з іншими солідарними кредиторами, у яких цей кредитор не бере участі. Отже, якщо солідарний кредитор, який не здійснив прощення боргу щодо боржника, пред'являє йому вимогу, то останній не має права посилається на припинення такої вимоги через те, що інший кредитор здійснив прощення боргу щодо нього.

Варто зауважити, що аналогічний підхід використовується і в наднаціональній практиці. Так, відповідно до ч. 1 ст. 10:205 Принципів Європейського договірної права (Principles of European Contract Law, надалі – PECL) прощення боргу, вчинене щодо боржника одним із солідарних кредиторів, не діє щодо інших кредиторів [5]. Така ж позиція міститься у ч. 1 ст. 4:207 Книги III Проекту Загальної системи підходів (Draft Common Frame of Reference, надалі – DCFR) [6]. Дещо деталізується зазначений підхід у Принципах УНІДРУА, відповідно до ст. 11.1.6, ч. 2 ст. 11.2.3: прощення боргу, здійснене одним із солідарних кредиторів боржнику (або домовленість про припинення зобов'язання, досягнута боржником з одним із кредиторів), звільняє боржника перед іншими кредиторами в обсязі вчиненого прощення боргу або в обсязі, що зазначений у домовленості [7].

Таким чином, виходячи з природи солідарних активних зобов'язань, у випадку прощення боргу одним із солідарних кредиторів інші кредитори мають право вимагати виконання договірної зобов'язання, тобто прощення боргу одним із солідарних кредиторів не по-

ширюється на інших кредиторів. Поряд із цим вважаємо, що у такому випадку вимога кредиторів/кредитора, що не здійснили прощення боргу, має бути зменшена пропорційно частці того кредитора, що здійснив прощення боргу. Така частка відповідно до ч. 4 ст. 542 ЦК України є рівною з частками інших кредиторів, якщо інше не встановлено договором. Протилежний висновок про збереження за кредиторами, що не здійснили прощення боргу, можливості стягнути борг повністю, тобто без вирахування частки кредиторів, що здійснили прощення боргу, призводив би до їх незаконного збагачення. Такий висновок випливає з того, що у випадку прощення боргу одним із солідарних кредиторів зобов'язання для нього припиняється, отже, щодо нього вже не діє правило, закріплене в ч. 4 ст. 542 ЦК України, тобто у кредитора, що одержав виконання від боржника, відсутній обов'язок передати частину кредиторів, що здійснив прощення боргу, адже для останнього зобов'язання вже припинилося, і він перестав бути кредитором за даним зобов'язанням. Зазначене призводило б до незаконного збагачення у розмірі частки кредитора, що здійснив прощення боргу, кредиторів, що не здійснили такого прощення, та отримали виконання зобов'язання повністю. Отже, на нашу думку, прощення боргу, вчинене одним із солідарних кредиторів, не діє щодо інших кредиторів, однак борг має бути зменшено на частину того кредитора, що здійснив таке прощення.

З аналогічних позицій виходить і законодавство зарубіжних країн. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1690 ЦК Квебеку прощення боргу, вчинене одним із солідарних кредиторів щодо боржника, звільняє боржника лише від виконання в тій частині, що стосується вимоги цього кредитора. Суголосні положення містяться також у ч. 2 ст. 1198 ЦК Франції, ст. 526 ЦК Республіки Молдова, ч. 6 ст. 6.129 ЦК Республіки Литва, ст. 483 ЦК Республіки Туркменістан, ст. 459 ЦК Грузії.

У цьому контексті також варто звернути увагу на думку Б.Е. Кензеева, відповідно до якої боржник, що отримав прощення боргу за домовленістю лише з одним із співкредиторів, після пред'явлення вимог хоча б одним із кредиторів не буде вважатися таким, що виконав зобов'язання перед іншими співкредиторами, та може бути повторно притягнений до виконання зобов'язання [8, с. 8]. На нашу думку, така позиція викликає певні зауваження, адже, по-перше, боржник вважається таким, що не виконав зобов'язання перед іншими кредиторами незалежно від того, пред'явили вони свої вимоги чи ні, адже зобов'язання щодо тих солідарних кредиторів, які не здійснили прощення боргу, продовжує існувати; по-друге, пред'явлення вимог такими кредиторами не може вважатися повторним притягненням до виконання зобов'язання, адже досягнення домовленості про прощення боргу з одним із солідарних кредиторів не може вважатися «першим» притягненням до виконання зобов'язання, а свідчить про часткове припинення зобов'язання з підстав, що не пов'язані з його ви-

конанням; за таких умов пред'явлення вимоги іншими солідарними кредиторами буде не повторним притягненням до виконання, а просто виконанням зобов'язання в частині, що їх стосується.

Отже, прощення боргу, здійснене між одним із солідарних кредиторів та боржником, за загальним правилом не діє щодо інших кредиторів, і таке прощення боргу здійснюється лише у частці, що належить цьому кредитору, тобто звільняє боржника лише від тієї частини боргу, що належить такому солідарному кредиторові, якщо інше не зазначене у домовленості. При цьому вимога інших кредиторів також зменшується на частину, що належить кредитору, який здійснив прощення боргу. Можливі також ситуації, коли один із солідарних кредиторів здійснює часткове прощення боргу, у такому випадку, відповідно, він також діє лише у межах своєї частини вимог і не може розпоряджатися частиною вимог, що належить іншим солідарним кредиторам, якщо інше не передбачено домовленістю.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що наслідками прощення боргу за солідарними активними зобов'язаннями можуть бути: 1) у випадку прощення боргу усіма солідарними кредиторами – припинення зобов'язання в повному обсязі; 2) у випадку прощення боргу не всіма солідарними кредиторами – припинення зобов'язання у частині, що стосується таких солідарних кредиторів, та а) продовження існування солідарного зобов'язання у частині, що стосується інших солідарних кредиторів (якщо їх декілька), тобто зі збереженням множинності суб'єктів у зобов'язанні; б) продовження існування зобов'язання у частині, що стосується кредитора, що не здійснив прощення боргу (якщо такий залишився один), та перетворення зобов'язання із множинністю осіб на зобов'язання без множинності осіб.

Прощення боргу за солідарними пасивними договірними зобов'язаннями може мати місце у випадку прощення кредитором боргу усім боржникам, що матиме наслідком повне припинення зобов'язання. Поряд з цим, як і у випадку із активними солідарними зобов'язаннями, можливі ситуації прощення боргу кредитором лише щодо одного з кількох солідарних боржників. У цьому випадку виникає питання щодо наслідків такого прощення боргу стосовно інших солідарних боржників.

Чинне законодавство не містить прямої вказівки на наслідки такого прощення боргу, чим зумовлює плюралізм думок, що існують у літературі з цього питання. Так, Д. В. Трут вважає, що за існуючого правового регулювання слід говорити про те, що прощення боргу одному із солідарних боржників має означати прощення боргу і всім іншим боржникам, якщо інше не передбачено договором між кредитором та всіма солідарними боржниками [9, с. 19]. На нашу думку, такий висновок вченого є передчасним, адже за відсутності у чинному законодавстві правового регулювання зазначеного питання слід виходити із загальних положень щодо сутності та природи солідарних зобов'язань, як і у випадку

з активними солідарними зобов'язаннями. У цьому зв'язку звертають на себе увагу два положення законодавства. По-перше, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 543 ЦК України солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі. По-друге, солідарний боржник не має права висувати проти вимоги кредитора заперечення, що ґрунтуються на таких відносинах решти солідарних боржників з кредитором, у яких цей боржник не бере участі. З цього випливає, що кредитор, здійснивши прощення боргу одному із солідарних боржників, має право висувати вимогу до інших солідарних боржників, доки обов'язок не виконаний у повному обсязі. При цьому солідарний боржник, до якого пред'явлено вимогу кредитором, не може при запереченні вимоги посилатися на прощення боргу, здійснене між кредитором та іншим солідарним боржником. Тому, на нашу думку, у випадку прощення боргу одному із солідарних боржників решта солідарних боржників залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі за вирахуванням частки того боржника, щодо якого здійснено прощення боргу, якщо інше не встановлене домовленістю.

Варто зазначити, що свого часу І.Б. Новицьким була висловлена точка зору, відповідно до якої у випадку, якщо один із солідарних боржників звільняється від свого зобов'язання таким фактом, в якому не міститься задоволення кредитора, то становище інших солідарних боржників не завжди однакове: вони також звільняються від зобов'язання лише тоді, коли це витікає з обставин даного випадку або з самого характеру зобов'язання [4, с. 213]. Отже, вчений припускає певні виключення із загального правила про непоширення прощення боргу одному з боржників на інших співборжників; поряд з цим конкретні приклади таких випадків не наводяться. На наш погляд, зазначений підхід є досить розмитим та не призводить до єдності правового регулювання. Вважаємо, що прощення боргу щодо одного із солідарних боржників може звільняти і решту боржників лише у випадку, коли це прямо передбачено договором, в інших випадках має діяти загальне правило щодо того, що звільнення одного із солідарних боржників не впливає на звільнення інших солідарних боржників від зобов'язання.

Окреслений підхід знайшов своє втілення і у низці наднаціональних актів. Так, згідно з ч. 1 ст. 11.1.6 Принципів УНІДРУА звільнення одного із солідарних боржників від зобов'язання або домовленість про припинення зобов'язання з одним із солідарних боржників звільняє всіх інших боржників у відповідній частині зобов'язання, якщо обставини не вказують на інше. Відповідно до ч. 1 ст. 4:109 книги III DCFR, якщо кредитор здійснює прощення боргу або досягає домовленості про припинення зобов'язання з одним із солідарних боржників, інші боржники звільняються від обов'язку в частині, що належить цьому боржнику. Аналогічне положення міститься і в ч. 1 ст. 10:108 PECL, щоправда із доповненням про те, що боржники повністю звіль-

няються прощенням боргу або домовленістю про припинення зобов'язання, якщо про це прямо зазначено.

Аналіз законодавства зарубіжних держав дає можливість виокремити два підходи до зазначеного питання. Відповідно до першого підходу загальне правило у випадку прощення боргу одному із боржників зводиться до того, що таке звільнення діє лише щодо цього боржника, а інших боржників звільняє від виконання зобов'язання лише в частині, що належала такому боржнику. Такий підхід відображений у законодавстві Литви (ч. 6 ст. 6.129 ЦК Республіки Литва), Квебеку (ч. 1 ст. 1690 ЦК Квебеку) та Швейцарії (ч. 2 ст. 147 Зобов'язального кодексу Швейцарії).

Другий підхід полягає у тому, що прощення боргу одному із солідарних боржників за загальним правилом діє і щодо інших боржників, тобто звільняє усіх солідарних боржників, окрім випадків, коли кредитор зберігає за собою право вимоги до них. В останньому випадку борг також зменшується на частину, що належала боржнику, щодо якого було здійснене прощення боргу. Зазначений підхід закріплений у Франції (ст. 1285 ЦК Франції), Грузії (ст. 449 ЦК Грузії), Республіці Азербайджан (ст. 547 ЦК Республіки Азербайджан), Республіці Туркменістан (ст. 459 ЦК Республіки Туркменістан). Деякою оригінальністю у визначеному контексті вирізняється законодавство Німеччини, відповідно до якого домовленість про прощення боргу між кредитором та одним із солідарних боржників діє таким же чином для інших боржників, якщо наміром сторін, що домовляються, було припинення зобов'язання в цілому (ст. 423 ЦК Німеччини).

Як бачимо, відповідно до першого підходу за загальним правилом прощення боргу одному із солідарних боржників не поширюється на інших співборжників, а згідно з другим – за загальним правилом прощення боргу одному із солідарних боржників припиняє зобов'язання повністю, а для того, щоб воно не поширювалося на інших боржників, кредитор має прямо про це зазначити. Як бачимо, мова йде про два різні модули правового регулювання окресленого питання. На нашу думку, у даному випадку слід виходити із того, що за загальним правилом обставини, що видозмінюють, ускладнюють, припиняють зобов'язання, лише тоді спричиняють відповідні наслідки щодо усіх боржників, якщо вони мають так званий загальний для всіх характер; якщо ж подібного роду обставини виникають стосовно лише одного боржника або так чи інакше пов'язані з особливими умовами, в яких знаходиться один конкретний боржник, то дія цієї обставини обмежується лише цим боржником [4, с. 211]. Зважаючи на це, більш вдалим, на нашу думку, варто визнати перший підхід та закріпити його у чинному цивільному законодавстві.

Питання, що може виникнути на практиці у зв'язку із прощенням боргу одному із солідарних боржників, полягає у тому, чи зберігається після прощення боргу одному із солідарних боржників право регресу до нього у інших солідарних боржників? На думку І.Б. Новиць-

кого, при здійсненні права регресу боржник не повинен рахуватися з тим, що кредитор щодо одного з боржників здійснив прощення боргу. Такого роду акти мають силу тільки між даним боржником та кредитором, але не можуть погіршувати положення інших боржників. Тому боржник, що виконав зобов'язання, має право регресу і щодо боржника, що отримав персональне звільнення від боргу. Кредитор має право відмовитися від свого права вимоги до певного боржника, однак не має права впливати на взаємовідносини між цим боржником та іншими, зокрема на право регресу. Боржник має право домовлятися з кредитором про припинення зобов'язання, однак не звільняється цим від своїх зобов'язань щодо співборжників [4, с. 217]. Таким чином, на думку автора, прощення боргу одному з солідарних боржників не позбавляє права інших солідарних боржників звертатися з правом регресу до нього після виконання зобов'язання. На нашу думку, вказане твердження заслуговує на критичні зауваження.

Як зазначається в літературі, у солідарному зобов'язанні виникають два типи правовідносин: 1) зовнішні – між сторонами зобов'язання, тобто а) між солідарними кредиторами та боржником в активних солідарних зобов'язаннях; б) між кредитором і солідарними боржниками в пасивних солідарних зобов'язаннях; в) між солідарними кредиторами та солідарними боржниками у змішаних солідарних зобов'язаннях; та 2) внутрішні – всередині множинності, тобто а) між солідарними кредиторами в активних солідарних зобов'язаннях; б) між солідарними боржниками в пасивних солідарних зобов'язаннях; в) між солідарними кредиторами та між солідарними боржниками у змішаних солідарних зобов'язаннях [10]. За загальноприйнятою точкою зору дійсно зовнішні відносини не впливають на внутрішні відносини у солідарному зобов'язанні, і тому нібито висновок, зроблений Б.І. Новицьким, має право на існування, проте, на наш погляд, він суперечить самій суті прощення боргу. Так, зі здійсненням прощення боргу загальне зобов'язання солідарних боржників має зменшуватися на частину, що належала боржникові, щодо якого було здійснене прощення боргу, а тому виконання зобов'язання іншими боржниками здійснюється відповідно в частині, що належала тільки їм. У зв'язку із зазначеним можливістю звернення таких боржників із регресною вимогою до боржника, щодо якого було здійснене прощення боргу, призводило б до того, що останній мав би відшкодувати виконання зобов'язання не у своїй частині, а в частині, належній боржникам, щодо яких прощення боргу не мало місця. Така ситуація фактично мала б наслідком незаконне збагачення боржників, щодо яких прощення боргу не було здійснене, за рахунок боржника, щодо якого було здійснене прощення боргу. За такої ситуації прощення боргу, здійснене кредитором, не мало б значення, і перетворювало б прощення боргу одному із боржників на прощення частини боргу щодо всіх боржників. Зважаючи на вищезазначене, вважаємо, що загальне правило щодо того, що зов-

нішні відносини у солідарних зобов'язаннях не впливають на внутрішні правовідносини, все ж таки містить винятки, а прощення боргу одному із солідарних боржників має наслідком позбавлення інших солідарних боржників права регресної вимоги щодо нього. Слід зауважити, що серед проаналізованих зарубіжних законодавств та наднаціональних практик зазначений підхід знайшов закріплення лише у ст. 11.1.6 Принципів УНІДРУА, відповідно до якого якщо інші боржники звільняються від частини зобов'язання, що належала звільненому боржнику, вони більше не мають до нього регресного права відповідно до ст. 11.1.10 Принципів УНІДРУА.

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що наслідками прощення боргу за солідарними пасивними зобов'язаннями можуть бути: 1) у випадку прощення боргу усім солідарним боржникам – припинення зобов'язання в повному обсязі; 2) у випадку прощення боргу не всім солідарним боржникам – припинення зобов'язання у частині, що стосується таких солідарних боржників, та а) продовження існування солідарного зобов'язання в частині, що стосується інших солідарних боржників (якщо їх декілька), тобто зі збереженням множинності суб'єктів у зобов'язанні; б) продовження існування зобов'язання в частині, що стосується боржника, щодо якого не здійснене прощення боргу (якщо такий один), та перетворення зобов'язання із множинністю осіб на зобов'язання без множинності осіб. На наш погляд, прощення боргу лише одному із солідарних боржників не припиняє існування зобов'язання щодо інших солідарних боржників, однак їх зобов'язання зменшується на частку того боржника, щодо якого було

здійснене прощення боргу. Зазначене має наслідком втрату іншими солідарними боржниками права регресу до боржника, щодо якого здійснене прощення боргу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М. : Юридическая литература, 1975. – 880 с.
2. Борисова В.І. Цивільне право : [підручник] / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право. – 2011. – Т. 2. – 816 с.
3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використання позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 7 : Загальні положення про зобов'язання та договір / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х. : ФО-П Лисяк Л.С., 2012. – 736 с.
4. Новицкий И.Б. Общее учение об обязательстве / И.Б. Новицкий, Л.А. Лунц. – М. : Юрид. лит., 1950. – 412 с.
5. Principles of European Contract Law [Electronic resource] // Lex Mercatoria. – Available at : <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/>.
6. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) / Study Group on a European Civil Code. – Munich : Sellier. European law publishers GmbH, 2009. – 643 p.
7. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts / UNIDROIT. – Rome : International Institute for the Unification of Private Law, 2004. – 385 p.
8. Кензеев Б.Э. Исполнение обязательств с множественностью лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.; спец. 12.00.03 / Б.Э. Кензеев. – Волгоград, 2011. – 28 с.
9. Трут Д.В. Прекращение пассивных солидарных обязательств по гражданскому законодательству Российской Федерации и Украины / Д.В. Трут // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. – 2013. – № 1. – С. 17–20.
10. Павлов А.А. Новые принципы урегулирования солидарных обязательств / А.А. Павлов, М.А. Заброцкая [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition07&issid=2011009000&docid=18>.